

GRAŽINA MINIOTAITĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

MORALINĖS TOLERANCIJOS SAMPRATA I. KANTO PRAKTINĖJE FILOSOFIJOJE

The Concept of Tolerance in the Practical Philosophy of Immanuel Kant

SUMMARY

Immanuel Kant is not usually considered as an ideologue of a concept of tolerance. The paper argues that an idea of moral tolerance is implicit in the practical philosophy of Kant. An attempt is made at explicating this concept of tolerance. The argument is based on an analysis of the basics of morality and the hierarchy of duties. It is pointed out that the demand of tolerance is implied in the concept of practical reason, as defined by Kant. The principle of the autonomy of will, the idea of a human being as an end in itself and the categorical imperative associated with it, all together justify the duty of respecting oneself and other persons. This is the duty that is the grounds for tolerance. Moral tolerance emphasizes a commitment to the value of autonomy. Toleration that follows from a commitment to autonomy should not be confused with moral relativism. The principle of tolerance is not a negative one, as ethical relativism claims; it is a positive demand for respect for the autonomy of another person. The justification of tolerance in contemporary moral and political philosophy has elaborated the Kantian principle of respect for persons.

ĮVADAS

Kiekviena epocha tolerancijos problemai suteikia savitą turinį išskirdama ją išreiškiantį toleravimo objektą bei formuluodama jos pagrindimo principus. XVII a. Johnas Locke'as rašė apie religinę toleranciją, XVIII–XIX a. liberalizmą

labiausiai domino tolerancija kaip moralinis idealas, XX a. pagrindinė tapo skirtingų ideologijų suderinamumo problema. Atrodo, kad XXI a. gali tapti kultūrinės tolerancijos (netolerancijos) amžiumi. Šiuolaikinėje filosofinėje literatūroje

RAKTAŽODŽIAI: tolerancija, pareiga, valios autonomija, praktinis protas, pagarba, moralinis reliatyvizmas.
KEY WORDS: tolerance, duty, autonomy of will, practical reason, respect for persons, moral relativism.

tolerancija apibrėžiama kaip pakantumas, susidūrus su kažkuo, ko nemėgsti arba kam nepritari¹, tai „sąmoningas pasirinkimas nedrausti nepriimtino elgesio, nekliudyti jam ir nesikišti į jį kai turima tam būtinų galių ir žinių“².

Nepriklausomai nuo to, kas istoriškai yra aktualizuojama kaip toleravimo (netoleravimo) objektas, apibrėžiant toleranciją išskyla toleravimo ribų problema. Itin aktualia ji tapo XX a. mėginant atsiriboti nuo etinio reliatyvizmo. Toleravimo ribų pagrindimo problema neišvengiamai atveda prie moralės pagrindų problemos. Dažniausiai toleravimo reikalavimas yra grindžiamas naudingumo (utilitarizmas) ir pagarbos asmenims principais. Pastarasis yra siejamas su liberaliz-

mo tradicija ir, konkrečiai, su I. Kanto praktine filosofija. Nors žodis „tolerancija“ I. Kanto darbuose beveik nesutinkamas³, tačiau daryti išvadą, kad ši problema jo nedomino, būtų netikslu. Savo dvasia I. Kanto moralės filosofija nukreipta prieš dogmatizmą ir nepakantumą. Tokios jo praktinės filosofijos sąvokos kaip „valios autonomija“, „laisvė kaip savivalė“ yra tiesiogiai susijusios su tolerancijos pagrindu. Straipsnyje, mėginant atskleisti tolerancijos idėjos prasmę I. Kanto filosofijoje, pirmiausia nagrinėjamas santykis tarp moralės pagrindų sampratos ir tolerancijos. Po to mėginama išsiaiškinti, kokią vietą tolerancija užima jo vertybių teorijoje bei atsakyti į klausimą, ar galima pareiga toleruoti.

MORALĖS PAGRINDŲ PROBLEMA IR TOLERANCIJA

Dorovės specifika I. Kanto etikoje atskleidžiama remiantis teorinio ir praktinio proto veiklos sferų ir gamtos bei laisvės dėsnių atskyrimu. Tai leidžia denatūralizuoti moralę, atriboti žmogaus dorovinį elgesį nuo gamtinio determinizmo. Kantas savo etika prisideda prie vadinamojo faktų ir vertybių supriešinimo, kuris kaip moralės analizės prielaida plačiai taikomas pokantinėje etikoje. Vertybių sfera – tai privalėjimo sfera, ji nepaaiškinama empiriniais faktais; teorinis protas iš esmės nepajėgus pažinti dorovės esmės. Moralės šaltinis – ne gamtoje ir ne transcendencijoje; jis pačiame žmoguje. I. Kantas priima Naujųjų amžių filosofijai būdingą individualistinę žmogaus sampratą, tačiau suteikia jai iš esmės naują turinį.

Tokiems filosofams kaip Thomas Hobbesas, Deividas Hume'as, prancūzų švietėjai bei utilitarizmo atstovai žmogus su jam būdingais natūraliais poreikiais, laimės troškimu yra pirminė vertybė, kurios interesams turėtų paklusti socialinis gyvenimas. Moralė ir teisė jų suvokiamos kaip žmonių santykių reguliavimo formos, kurios atsiranda pilietinėje būsenoje. Šie instrumentai palaiko visuomenės stabilumą ir užtikrina efektyvų žmonių poreikių patenkinimą. Valstybė, pasitelkusi moralę ir teisę, tramdo žmonių aistras, neskaitančias su kitų žmonių interesais, tačiau ji neužsiima moralizavimu. Vyrąja legalus elgesys – pagal įstatymus (išorinę valią), o ne pagal moralinius įsitikinimus.

Tokio pobūdžio koncepcijoms būdinga suabsoliutinti poreikius; priemonės, vedančios į laimę, atsiejamos nuo moralinio vertinimo. Jose savita forma atsispindi besiformuojančių prekinųjų-piniginių santykių realybė, rinkos anonimiškumas; rinka atsižvelgia į visus žmonių poreikius, neskirstydama jų į moralius ir amoralius. Siejant individo autonomiją su jo hedonistine prigimtimi, prieinama išvada, kad visa, kas veda prie individualios laimės pasiekimo – leistina, o tai reiškia absoliučią toleranciją, taip pat ir netolerancijos pateisinimą. Faktiškai koncepcijose, kuriose žmogaus autonomija siejama su individualios laimės siekimu, moralinės tolerancijos problema neiškyla, nes žmonių santykių reguliavimas yra grynai išorinio pobūdžio, pavyzdžiui, T. Hobbesas apskritai neskiria moralės ir teisės, žmogaus orumas, jo požiūriu, matuojamas tais kriterijais, kuriuos individui primeta valstybė – pareigomis, apdovanojimais⁴. Žmogus tarsi skyla į valdinį, išpraustą į griežtos institucinės reglamentacijos rėmus, ir privatų asmenį, paklūstantį tik savo poreikių tironijai. Moralinio nihilizmo potencialą, slypinčią radikaliame individualizme, nuosekliausiai atskleidė utilitarizmo pradininkas Jeremy Benthamas. Jo pastangos asmeninės laimės pagrindu pagrįsti bendrą moralumo kriterijų – „kuo daugiau laimės kuo didesniai žmonių skaičiui“ – atvedė prie moralinės aritmetikos, atskiro žmogaus laimės ignoravimo vardan visų laimės, t. y. žmogaus pavertimo tik priemone realizuojant daugumos primestą tikslą⁵.

Tolerancijos reikalavimas yra pozityvus principas ir, būdamas toks, turi sa-

vo ribas. Jis ne tik leidžia, bet ir draudžia. Asmeninė laimė negali būti tolerancijos pagrindas, kadangi ja negalima pagrįsti draudimo galios; praktinis šios pozicijos rezultatas – dorovinio reliatyvizmo pateisinimas. Tolerancijos idėja remiasi dviem prielaidomis: žmonių lygybės, išreiškiamos visiems vienodų prigimtinių teisių teorija, ir žmonių skirtinumo (padėties, galimybių, tikslų ir t. t.), kuria pabrėžiamas kiekvieno žmogaus unikalumas. Tolerancijos problema gali iškilti tik ten, kur yra tikslų įvairovė ir sąlygos jiems realizuoti. Būtent tokioms sąlygoms užtikrinti, Naujųjų amžių filosofų požiūriu, žmonės ir vienijasi į valstybę, tačiau pasirodo, kad ji, sumanyta kaip priemonė išvengti „natūralioje būklėje“ slypinčių pavojų, pati sukuria savi-valę ir priespaudą. Žmogus tampa institucijų manipuliacijos objektu, atsiranda būtinybė apibrėžti asmeninės laisvės ir institucinės reglamentacijos sferas. Sprendžiant šią problemą, tolerancijos idėja, susiformavusi dar krikščioniškoje etikoje, įgauna naują turinį. Ji išreiškia reikalavimą kiekviename žmoguje matyti savarankišką pilietį, kuris gali laisvai spręsti apie dievą ir pasaulio tvarką, savo egzistavimo tikslus ir prasmę, apie tai, kas jam asmeniškai naudinga ar kenksminga. Tai ne žmogaus natūralių poreikių, o proto autonomija, kurioje slypinčias moralės analizės galimybes visapusiškiausiai realizavo I. Kantas.

Aiškindamasis, kur glūdi žmogaus būties moralumo pagrindai, I. Kantas atmeta instrumentinę proto interpretaciją. Protas – dorovės šaltinis, jos dėsniai turi būti kildinami „iš protingos būtybės bendros sąvokos“⁶. Svarbiausia protin-

gos būtybės savybė esanti valia, o tai yra sugebėjimas veikti pagal dėsnių supratimą, t. y. pagal principus. Valia yra praktinis protas, kurio esminė charakteristika esanti laisvė – „proto priežastingumas, sąlygojant valią“⁷. Dorovės šaltiniu gali būti tik grynasis protas, t. y. protas, laisvas nuo polinkių įtakos. Dorovė yra kasdien atsikuriantis santykis tarp žmonių, tačiau jos aukščiausias principas – moralinis dėsnis – jokių būdu negali būti išvedamas iš kasdienio gyvenimo. Tokiu atveju, Kanto požiūriu, moralumo kriterijus priklausytų nuo individualių polinkių, atsitiktinių tikslų ir dėl to jis neturėtų dėsnių galios, o žmogus, priėmęs tokią moralumo sampratą, lengvai taptų savo polinkių bei kitų žmonių valios vergu. Žmogus yra autonominė būtybė ne todėl, kad jis turi savą laimės sampratą, o todėl, kad turi praktinį protą – galią sąlygoti savo tikslus nepriklausomai nuo jutiminės prigimties. Autonomija yra žmogaus savybė nepaklusti „jokiam kitam dėsniui, išskyrus tą, kurį tuo pačiu metu ji pati sau nustato“⁸.

Sfera, kurioje žmogus gali tapti „dėsnis kuriančiuoju nariu“, t. y. egzistuoti kaip „laisvas priežastingumas“, yra dorovė. Dorumą I. Kantas supranta kaip besąlygišką pareigos vykdymą. Potencialiai kiekvienas žmogus žino, kas sudaro jo pareigą; to žinojimo pagrindas – „dorovinis dėsnis manyje“ – būdingas žmogui kaip protingai būtybei. Apriorinė šio dorovinio dėsnių forma yra kategorinis imperatyvas. Tai dorovės formulė, nurodanti, jog doroviniuose santykiuose žmogus turi paklusti „tik savo

paties nustatytiems ir vis dėlto visuotiniams dėsniams“⁹. Požiūris į dorovės dėsnių kaip į visuotinį remiasi principu „protinga prigimtis egzistuoja kaip tikslas pats savaime“¹⁰. Juo pabrėžiama, jog priklausymas protingų būtybių pasauliui reiškia ne tik sugebėjimą kurti dorovinius dėsnius, bet ir įpareigoja kiekviename žmoguje matyti „autonominę būtybę, elgtis taip, kad „niekada žmogaus nepanaudotum vien kaip priemonės, o visada kaip tikslą“¹¹. Valios autonomija ir laisvė daro žmogų asmenybe, suteikia jam orumo. Protingų būtybių ryšys per bendrus dėsnius išreiškiamas „tikslų viešpatijos“ sąvoka. Tai idealus proto sukurtas dorovės pasaulis, kuriame realizuojasi tikslo paties savaime principas. Kiekvienas žmogus, kiek jis gali žiūrėti į save kaip į visuotinių dėsnių kūrėją yra „tikslų viešpatijos“ narys.

Jei žmogus būtų tik protinga būtybė, tolerancijos problema doroviniuose santykiuose neiškiltų, nes protas vienareikšmiškai determinuotų valią, t. y. valios apsisprendimo pagrindas turėtų „vienodą galią visoms protingoms būtybėms“¹². Tačiau „protas pats savaime nepakankamai sąlygoja valią“¹³. Žmogus nuo kitų gamtos objektų skiriasi, anot I. Kanto, tuo, kad jis savyje sujungia du pasaulius – natūralaus dėsningumo, kuriam jis priklauso savo jutimine laimės siekiančia prigimtimi, ir laisvės, kurio nariu jį padaro praktinis protas. Atsižvelgdamas į šį žmogaus dvilypumą, I. Kantas elgesio pagrindus skirsto į maksimas ir praktinius dėsnius. Maksimos – tai subjektyvūs elgesio pagrindai, kuriems gali turėti įtakos „žmogaus

prigimties silpnumas arba ydingumas¹⁴. Praktiniai dėsniai yra objektyvūs ta prasme, kad jie galėtų būti priimti kiekvienos protingos būtybės, „jei protas visiškai valdytų troškimų galias“¹⁵.

Protingos būtybės valioje dažnas maksimum ir jos pačios pripažįstamų praktinių dėsnių susidūrimas. Tai rodo, kad kiekvienas žmogus savo ir kitų elgesį visada vertina pagal praktinio proto dėsnius, vienareikšmiškai skiria gėrį nuo blogio ir tik dėl savo prigimties netobulumo ne visada pajėgus paklusti gėriui (pareigai). Tolerancijos problemos šaknys I. Kanto etikoje kaip tik ir glūdi

žmogaus prigimties netobulume, kuris pasireiškia prieštaravimu tarp *žinojimo*, kas yra pareiga, ir *galėjimo* ją vykdyti. Žmogaus teisę klysti, būti savimi galima traktuoti kaip būtiną tolerancijos galimybės sąlygą. Klysti, moraliniu požiūriu, galima tik žinant, kas yra gėris. Taigi, moralinių tolerancijos pagrindų paieškos atvedė prie I. Kanto vertybių teorijos. Pamėginkime išsiaiškinti, kokią vietą joje užima toleravimo vertybė (pareiga). Kaip atsakytų I. Kantas į klausimą: ar žmogus, kaip protinga (moralinė) būtybė privalo toleruoti jam nepriimtina kito žmogaus gyvenimo būdą?

TOLERANCIJA KAIP DOROVINĖ VERTYBĖ

Pagal tai, kaip traktuojamas santykis tarp gėrio ir pareigos, etinės teorijos yra skirstomos į teleologines ir deontologines. Teleologinėse teorijose pirminė yra gėrio sąvoka, pareiga yra išvestinė, anterinė sąvoka, žmogaus pareiga yra siekti gėrio. Deontologinėse teorijose pagrindinė yra pareigos sąvoka, gėris yra pareigos vykdymas. Ikikantinėje etikoje vyravo teleologinės teorijos, kurių kritikai I. Kantas skyrė nemažai dėmesio. Jose gėris siejamas su žmogaus prigimčiai būdingu laimės siekimu, laimė – su tikslo realizavimu ir jį lydinčiu pasitenkinimu. Laimė, I. Kanto žodžiais tariant, yra empirinis tikslas, o jos pasiekimas susijęs su atsitiktinėmis, nuo žmogaus valios nepriklausančiomis aplinkybėmis. Žmogus, kuris aukščiausiu savo gyvenimo principu laiko laimės siekimą, lengvai tampa aplinkybių žaislu. Be to, tokios teorijos nėra nepriekaištingos ir lo-

giniu požiūriu. Ieškant dorovės pagrindų žmogaus prigimtyje, netiesiogiai remiamasi prielaida, jog toji prigimtis *moralinė*. Natūralioms savybėms, kuriomis apibūdinama dorovė, netiesiogiai suteikiamas vertybinis turinys, kurį dar reikia įrodyti.

I. Kanto etika plačiaja prasme priklauso deontologinėms teorijoms, gėris joje apibrėžiamas per pareigą – žmogaus dorumas siejamas su pareigos vykdymu, su mėginimu sutramdyti savo iš esmės į blogį linkusią prigimtį. Dėl to vertybės I. Kanto etikoje negali būti atsiestos nuo žmogiškosios būties; jos gimsta tik santykiyje su valios autonomija. I. Kanto vertybių teorijai būdinga normatyvinio ir vertybinio aspektų vienybė. Protas duotas žmogui kartu su moralumu – dorumo galimybe. Moralinis dėsnis yra ir privalomumas, ir vertinimo kriterijus. Dorovinė vertybė yra

tai, ko reikalauja kategorinis imperatyvas, savo ruožtu kategoriškai galima reikalauti tik to, kas yra absoliuti vertybė. Šią vienybę iliustruoja pirma ir antra kategorinio imperatyvo formuluotės. Pirmoji formuluotė maksimos moralumą sieja su jos universalizavimo galimybe ir jos norėjimu: „elkis tik pagal tokią maksimą, kuria vadovaudamasis tu kartu galėtum *norėt* (išskirta mano. – G. M.), kad ji taptų visuotiniu dėsniu“¹⁶. Tokiu atveju pasirinkimo pagrindas yra tam tikras *supratimas* apie vertybę. Antroji formuluotė „elkis taip, kad nei savo asmenyje, nei kieno nors kito asmenyje niekada žmogaus nepanaudotum vien kaip priemonės, o visada kaip tikslą“¹⁷, pabrėžia, kad kategorinis imperatyvas galimas tik tada, jei egzistuoja kokia nors absoliuti vertybė – žmogus ar žmonija. „Bet jei sutiktume, kad yra kažkas, kieno buvimas pats savaime turi absoliučią vertę, kas kaip tikslas savaime galėtų būti tam tikrų dėsnių pagrindas, tai jame ir tik jame turėtų būti galimo kategorinio imperatyvo, t. y. praktinio dėsniu pagrindas“¹⁸. Iš šios citatos gali susidaryti įspūdis, kad I. Kanto etikoje vyrauja vertybinis aspektas, ir kad jis apibrėžia normatyvinį, todėl jo pozicija tarsi artimesnė teleologinei etikai. Tačiau šioje išvadoje neatsižvelgiama į tai, jog I. Kantui žmogus kaip tikslas pats savaime jau yra moralus žmogus (privalantis), o ne apskritai žmogus.

I. Kanto deontologinėje etikoje žmogaus dorumas siejamas su jo sugebėjimu vykdyti pareigą iš pareigos jausmo. Neatsitiktinai jis skiria tiek daug dėmesio privalomo (doro, moraliai vertingo) po-

elgio (pareigos) apibrėžimui, pateikdamas gana sudėtingą pareigų klasifikaciją. Jo požiūriu, pareigos būna tobulos ir netobulos, tiek siaurąja, tiek ir plačiąja prasme, taip pat etinės ir teisinės, pareigos sau ir pareigos kitiems. Iš esmės visos čia paminėtos pareigos gali būti apertos kaip tobulos ir netobulos, taip pat kaip etinės ir teisinės. Pareigų skirstymas į tobulas ir netobulas siejamas su dviem pirmosios kategorinio imperatyvo formuluotės variantais: pirmasis – „elkis tik pagal tokią maksimą, kuria vadovaudamasis tu kartu galėtum *norėti* (G. M.), kad ji taptų visuotiniu dėsniu“¹⁹, antrasis – „elkis taip, tarytum tavo elgesio maksima per tavo valią *turėtų tapti* (G. M.) visuotiniu gamtos dėsniu“²⁰. Šios iš pirmo žvilgsnio tarsi vienodos formuluotės turi esminį skirtumą: pirmojoje klausiami, ar norėtų žmogus gyventi pasaulyje, kurio dėsni jis pats nustato, o antrojoje pabrėžiama, kad elgesio maksima negalinti būti prieštaringa. Pagal pirmąją kategorinio imperatyvo formuluotę maksimos gali būti atmetos todėl, kad jų negalima norėti, o pagal antrąją – prieštarauja sau. Vadinausi, tai, ko reikalauja kategorinis imperatyvas, pirmuoju atveju tėra netobula pareiga, o antruoju – tobula.

Tobulos pareigos yra savisauga (pareiga sau) ir pagarba kitiems žmonėms (pareiga kitiems). Tobulą pareigą galima laikyti absoliučia ta prasme, jog ji turi būti vykdoma neatsižvelgiant į aplinkybes ar polinkius; tokia pareiga „nedaro jokios išimties polinkiui“. Pavyzdžiui, tobula pareiga draudžia savižudybę, o maksima, kuri priešinga šiai pareigai,

„negalėtų turėti visuotinio gamtos dėsnio galios“, nes „ji būtina turėtų pati sau prieštarauti“²¹. Netobulomis pareigomis I. Kantas laiko savęs tobulinimą ir meilę kitiems. Santykis tarp tobulų ir netobulų pareigų yra nevienareikšmis, jų pavadinimas tarsi orientuoja į tai, jog doroviniu požiūriu tobulos pareigos yra vertingesnės. Esant pareigų konfliktui, žmogus pirmiausia turėtų vykdyti tobulą pareigą. Tačiau, remiantis I. Kanto tekstais, tokia išvada yra abejotina; pavyzdžiui, rūpinimasis savo tobulumu laikomas nuopelnu, o savisauga nėra nuopelnas. Atrodytų, jog galima teigti, kad netobulos pareigos vykdymas yra vertingesnis, bet šiai išvadai prieštarauja tai, kad tobulos pareigos nevykdymas laikomas yda, o netobulos – tik moralinio orumo pažeidimu²².

Aiškinantis tolerancijos sampratą I. Kanto filosofijoje, esminis yra etinių bei teisinių pareigų apibūdinimas. Žmogus, kaip racionali būtybė, vadovaujasi laisvės dėsniais, kurie skirstomi į moralinius ir teisinius. Atitinkamai I. Kantas skiria etines ir teises pareigas. Jos skiriasi ir dėsningumo šaltiniu (pagrindu), ir įpareigojimo pobūdžiu. Teisinis dėsningumas yra išorinis žmogaus tikslų, jo motyvų atžvilgiu. Poelgis teisingas (moraliai vertingas), jeigu jis, nepriklausomai nuo tikslo, atitinka dėsningumą (įstatymus). Teisinis dėsningumas reguliuoja santykius tarp žmonių kaip valdinių; jo tikslas yra užtikrinti išorinės laisvės sąlygas, kurioms esant kiekvieno žmogaus laisvė suderinama su visų asmenų laisve²³. Teisė užtikrina harmoniją visuomenėje remdamasi teisėta

prievarta. Teisinės pareigos (teisingumo) paliečia ir tokius poelgius, kuriuos atlikti gali priversti tik kita valia, remdamasi jos moraline teise išreikšti savo laisvę. Tuo tarpu etiniai dėsniai yra vidinės laisvės dėsniai, jie susiję su žmonių laisve siekti racionalių tikslų, priešingai įvairiems neracionaliems polinkiams. Etinės pareigos apima tuos tikslus, kurių siekti žmogus privalo kaip morali būtybė. Toks tikslas ir yra atitikimas universaliam dėsniui, todėl žmogus turįs etinę pareigą vykdyti teises pareigas. Teises pareigas I. Kantas vadina netiesiogiai etinėmis.

Trumpai apžvelgus svarbiausius I. Kanto etikoje išskiriamus pareigų tipus, galima pamėginti rekonstruoti ir jo požiūrį į tolerancijos problemą žmonių doroviniuose santykiuose. Tolerancija kaip dorovinė vertybė yra santykio tarp žmonių charakteristika. Vertinimo objektas čia yra žmonių poelgiai. Remdamasis kategoriniu imperatyvu, poelgius I. Kantas skirsto į moraliai leistinus, neleistinus ir būtinus, t. y. privalomus. Su pastaraisiais susijusi pareigos sąvoka. „Leistinas poelgis, tai toks poelgis, kuris neprieštarauja pareigai ir ši laisvė, neapribota jokių imperatyvu, vadinama galima morale (*facultas moralis*).“²⁴ Toks poelgis nėra pareiga, jis tik priskiriamas moraliai indiferentiškiems. Juos vertinant neegzistuoja objektyvus kriterijus, nes paprastai tai poelgiai, nepaliečiantys kitų žmonių interesų, o jų atžvilgiu gali būti taikoma absoliuti tolerancija ta prasme, kad tokie poelgiai yra privatus kiekvieno žmogaus reikalas. I. Kantas neprietaria mėginimams padaryti visus žmo-

nių veiksmus dorovinio vertinimo objektu. Jis pabrėžia: „Fantastiškai doru galima vadinti tą, kuriam doroviniu aspektu neegzistuoja neutralūs dalykai (adiaphora), ir kuris kiekviename žingsnyje išdėlioja pareigas kaip spąstus; jam ne vis tiek, maitinuosi aš mėsa ar žuvimi, alumi ar vynu; tai mikrologija, – jei ją padarytume mokymo apie dorumą dalimi, tai jos viešpatavimas virstų tironija“²⁵. Galima teigti, kad tolerancija I. Kanto praktinėje filosofijoje pirmiausiai sietina su moraliai leistiniais poelgiais.

Sudėtingesnis atrodo atsakymas į klausimą, ar toleruotinas moraliai būtinio veiksmo (pareigos) nevykdymas. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog atsakant į šį klausimą pakanka pasiremti pareigų suskirstymu į tobulas ir netobulas. Tobulos pareigos yra absoliučios, o jų nevykdymas paneigia pačią pareigos galią. Pavyzdžiui, teisinės pareigos esančios tobulos pareigos; jų nevykdymas daro neįmanomą teisinę būseną – pagrindinę žmonių bendrabūvio sąlygą, taigi ir teisinę pareigą. Kitų tobulų pareigų – savisaugos ir pagarbos kitiems žmonėms ignoravimas sužlugdytų dorovinius santykius. Išvada čia galėtų būti tokia: tobulos pareigos nevykdymas netoleruotinas. Tačiau neskubėkime su išvadomis, o pabandykime dar kartą sugrįžti prie pareigos kitiems žmonėms platesnio aptarimo. Pastaroji įpareigoja nepanaudoti žmogaus kaip priemonės siekiant savo tikslų, t. y. „nereikalauti iš kito žmogaus, kad jis pažemintų save, tapdamas mano tikslo vergu“²⁶. Pagarbos žmogui pareiga reikalaujanti ne kategoriškai atmesti moraliniu požiūriu

abejotiną kito žmogaus pareigos supratimą, klaidingas išvadas, bet atvirkščiai, remtis prielaida, jog ir netikusiam teiginyje egzistuojąs tiesos grūdas ir dėl to mėginti jį surasti, žinoma, parodant, jog galima ir suklysti. Šitaip išreiškiama pagarba žmogaus intelektui. Nesistengiant suprasti savo priešininko paskatų, negalima jo įtikinti, kad jis klysta. Tą patį galima pasakyti ir apie priekaištus dėl ydingumo. Jie neturi virsti panieka, visišku ydingo žmogaus moralinio vertinimo neigimu, nes tokiu atveju jis niekada nepajėgs pasitaisyti, o tai nesuderinama su žmogaus kaip protingos (moralios) būtybės, turinčios neišsemiamą gėrio potencialą, idėja. Tačiau ar tokie argumentai neveda prie išvados, kad pareiga gerbti kitus žmones reikalauja toleruoti netgi ydingą kitų žmonių elgesį, nebaudžiant už tai jų išankstine panieka, o tik apeliuojant į jų gėrio pradmenis? Juk ydingumas tėra tik tobulų pareigų nevykdymo rezultatas. I. Kantas prieina prie prieštaringų išvadų: vienu atveju teigiama, jog tobulos pareigos nevykdymas – netoleruotinas, o kitu – kad pareiga gerbti kitus reikalauja toleruoti tobulos pareigos nevykdymą.

Toks prieštarumas ne atsitiktinis, o susijęs su formaliu moralumo kriterijaus pobūdžiu. Nepriklausomai nuo I. Kanto intencijų, pareigos atpažinimas remiantis kategoriniu imperatyvu palieka įvairių interpretacijų galimybes. Draudžiamoji kategorinio imperatyvo galia yra žymiai stipresnė negu įpareigojamoji. Jis draudžia neuniversalizuojamas maksimas, santykius su kitu žmogumi kaip su daiktu, nelaisvus, kitų valios primestus poel-

gius. Tik į tokius draudimus I. Kanto pareigų sampratoje ir yra atsižvelgiama. Jų taikymas esant konkrečiai situacijai gali būti labai nevienodas. Pats Kantas vadinamaisiais kazuistiniais klausimais yra parodęs, jog neįmanoma, remiantis jo siūlomomis moralumo kriterijomis, sukurti visiems vienodai tinkančią normatyvų sistemą. Pavyzdžiui, I. Kantas pateikia tokį klausimą: „Ar pateisinama savižudybė vardan tėvynės gerovės?“ Ir siūlo tokį atsakymą: tobula savisaugos pareiga savižudybę draudžia, o kita tobula pareiga – gerbti žmones – leidžia. Išlikti gyvam – reiškia pažeminti žmogaus orumą savo asmenyje, o pasielgti priešingai – matyti savyje tikrai priemonę²⁷. Kategori-

nis imperatyvas gali būti orientyras atsiradus konfliktui tarp pareigos ir polinkio, tačiau jis gali būti ir neefektyvus, kai esama pareigų konflikto.

Atsakymas į klausimą, ar toleruotinas netobulos pareigos nevykdymas, yra ne toks prieštaringas. Netobulos pareigos yra etinės, susijusios su žmonių dvasios laisve. Jų nevykdymą I. Kantas vertina tik kaip žmogaus orumo pažeidimą, o ne kaip ydingumą. Netobulos meilės kitiems ir pareigų tobulinti save vykdymas neatmeta pačios dorovės galimybės (nors visuomenė, jeigu tokių pareigų nebūtų, netektų didelės dalies savojo patrauklumo), todėl nusižengimas joms esąs leistinas.

IŠVADOS

Nors I. Kantas savo darbuose beveik nevartoja tolerancijos sąvokos, jo praktinės filosofijos analizė leidžia teigti, kad joje buvo suformuluotos ir išplėtos pagrindinės ir šiandieną taikomos moralinės tolerancijos pagrindimo nuostatos. Istorškai I. Kanto praktinė filosofija susilaukė gana prieštaringų vertinimų, joje persipina tarsi vienas kitą neigiantys moralinis rigorizmas ir politinis liberalizmas. Straipsnyje tolerancijos idėjos I. Kanto filosofijoje analizė gali būti traktuojama kaip savotiška šio tariamo prieštaringumo dekonstrukcija.

Į klausimą, ar toleruotinas elgesys, neatitinkantis moralinio dėsnio, I. Kantas, ko gero, atsakytų teigiamai. Jam „moralės dėsnis žmoguje“ yra tik žmogaus dorumo galimybė, kurios įgyvendinimas nesąs tiesus kelias, todėl santykiuose su žmonėmis reikia apeliuoti į jų

potencialų moralumą, o ne tik į atsitiktinį ydingumą. Tokia būtų bendra I. Kanto nuostata moralinės tolerancijos atžvilgiu, kylanti iš jam būdingos dorovės sampratos. Atskirai toleravimo pareigos I. Kantas savo veikaluose neformuluoja, nors pastaroji neprieštarauja pareigai gerbti kitus žmones.

I. Kanto praktinėje filosofijoje kito žmogaus, kaip protingos būtybės, gyvenimo būdo toleravimo pagrindimo prielaida yra socialinių santykių skirstymas į manipuliacinius ir nemanipuliacinius, kurie atitinka institucinės reglamentacijos ir individualios laisvės sferas. Tolerancijos reikalavimas apima būtent individualios laisvės sferą. Doroviniai santykiai yra iš esmės nemanipuliaciniai, jie galimi tik jei kiekvienas žmogus traktuojamas kaip tikslas savaime, o ne kaip priemonė kitam tikslui pasiekti. Tokia

žmogaus moralumo pagrindų samprata atveda prie pareigos gerbti save ir kitus bei prie teisės „ieškoti laimės tuo keliu, kuris jam regisi geras, jeigu tik šitaip jis nevaržo kitų laisvės siekti panašaus tikslo“²⁸, kuri ir yra tolerancijos šaltinis.

Reikalavimas toleruoti kitą žmogų (elgesį, įsitikinimus) gali būti pagrįstas

tik jei pripažįstama asmens valios autonomija bei tos autonomijos ribos viešojoje erdvėje. Asmens moralinė autonomija visuomenėje gali reikštis tik esant teisėtai prievartai – pilietinių laisvių fone. Būtent teisinė valstybė yra socialinė žmogaus moralumo erdvė bei tolerancijos galimybės sąlyga.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Žr.: P. Edwards, ed. *The encyclopaedia of philosophy*. – New York: Macmillan, 1972, 7/8, p. 143.
- ² D. Miller, sud. *Politinės minties enciklopedija*. – Vilnius: Mintis, 2005, p. 576.
- ³ Atrodo, kad Kantas sąmoningai vengė „pasiptėliško žodžio tolerancija“ (*Politiniai traktatai*, 55), keitė jį tokiais posakiais kaip „pareiga nieko nenurodinėti žmonėms“, „palikti jiems visišką laisvę“. Žr.: I. Kantas. *Politiniai traktatai*. – Vilnius: Aidai, 1996, p. 55.
- ⁴ T. Hobbes. *Leviatanas*. – Vilnius: Pradai, 1999, p. 104.
- ⁵ Žr.: G. Scarre. *Utilitarianism*. – London: Routledge, 1996, p. 73.
- ⁶ I. Kantas. *Dorovės metafizikos pagrindai*. – Vilnius: Mintis, 1980, p. 39.
- ⁷ I. Kantas. *Grynojo proto kritika*. – Vilnius: Mintis, 1982, p. 550.
- ⁸ I. Kantas. *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 70.
- ⁹ Ten pat, p. 67.
- ¹⁰ Ten pat, p. 62.
- ¹¹ Ten pat.
- ¹² Ten pat, p. 60.
- ¹³ Ten pat, p. 40.
- ¹⁴ I. Kantas. *Grynojo proto kritika*, p. 553.
- ¹⁵ I. Kantas. *Dorovės metafizikos pagrindai*, p. 25.
- ¹⁶ Ten pat, p. 52.
- ¹⁷ Ten pat, p. 62.
- ¹⁸ Ten pat, p. 61.
- ¹⁹ Ten pat, p. 52.
- ²⁰ Ten pat, p. 52.
- ²¹ Ten pat, p. 53.
- ²² Žr.: И. Кант. *Метафизика нравов в двух частях*, in *Сочинения в шести томах*, 4(2). – Москва: Мысль, с. 324–325
- ²³ I. Kantas. Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama, in I. Kantas. *Politiniai traktatai*. – Vilnius: Aidai, 1996, p. 78.
- ²⁴ И. Кант. *Метафизика нравов в двух частях*, с. 130.
- ²⁵ Ten pat, p. 345.
- ²⁶ Ten pat, p. 390.
- ²⁷ Ten pat, p. 360–361.
- ²⁸ I. Kantas. Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama, p. 79.